

dr hab. prof. UMCS Urszula Mirecka
Zakład Logopedii i Językoznawstwa Stosowanego
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

Recenzja
pracy doktorskiej mgr Izabeli Malickiej
pt. „Dysfunkcje oddychania i połykania jako przyczyny zaburzeń mowy
dzieci w wieku przedszkolnym oraz wczesnoszkolnym”

Przedstawiona do recenzji rozprawa doktorska mgr Izabeli Malickiej liczy 231 stron, z czego 201 stron to tekst główny, poprzedzony streszczeniami (wraz ze słowami kluczowymi) w języku polskim i angielskim oraz spisem treści; opracowanie obejmuje także liczącą około 150 pozycji bibliografię (polsko- i anglojęzyczną), spisy zamieszczonych tabel i wykresów, oraz *Aneks*. Tekst główny składa się ze *Wstępu*, pięciu rozdziałów – poświęconych, kolejno: teoretycznym podstawom badań, metodologii badań własnych, prezentacji wyników badań i płynącym z nich wnioskom, aspektom aplikacyjnym – oraz *Zakończenia*. Układ pracy oceniam jako poprawny – kolejność rozdziałów i podrozdziałów jest odpowiednia, treści ustrukturyzowane są właściwie, adekwatnie do charakteru badań i wyznaczonych kierunków analizy materiału empirycznego.

Doktorantka podjęła badania ukierunkowane na biologiczne uwarunkowania wymowy – oceniała, pierwszoplanowo, przebieg tzw. czynności prymarnych (oddychania i połykania) oraz realizację fonemów spółgłoskowych w 89-osobowej grupie dzieci w wieku 3;5-8;11, poszukując zależności między stwierdzonymi nieprawidłowościami. Wskazane aspekty uwarunkowań wymowy dziecięcej nie były w Polsce dotychczas przedmiotem tak szeroko zakrojonych badań naukowych, co stanowi niezaprzeczalną wartość pracy pani mgr I. Malickiej.

Pierwszy rozdział dysertacji, zatytułowany *Teoretyczne podstawy badań*, został opracowany na podstawie danych z literatury przedmiotu – Doktorantka, odwołując się

przede wszystkim do prac językoznawczych, logopedycznych i medycznych (z zakresu laryngologii i stomatologii), odniosła się do najważniejszych, w kontekście podjętych badań własnych, ustaleń na gruncie logopedii i nauk pokrewnych. Informacje zawarte w podrozdziałach poświęconych ujęciom fonemu i głoski oraz patofonetyki w piśmiennictwie językoznawczym i logopedycznym, uznać można za wystarczające dla ustaleń metodologicznych projektowanych badań oraz analizy ich wyników, podobnie jak informacje przedstawione w podrozdziałach dotyczących fizjologii i patologii czynności prymarnych – oddychania i połykania – opracowane na podstawie danych z literatury medycznej i logopedycznej. Zbyt pobieżny natomiast jest, moim zdaniem, przegląd stanowisk oraz ustaleń badaczy zajmujących się problematyką rozwoju artykulacji i nie daje on podstaw do konstatacji typu: „Wszystkie wymienione badania dają tylko orientacyjny pogląd na wymowę dzieci [podkreślenie moje – UM], ponieważ przeprowadzone były metodą słuchową, stąd tak duże rozbieżności ich wyników” (s. 21). Z uwagi na fakt, że badania pani mgr I. Malickiej dotyczyły dzieci w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym, odniesienie do stanu badań – do opisywanych przez innych badaczy zjawisk rozwojowych w obszarze artykulacji – powinno być bardziej wnikliwe. W kontekście podjętych przez Doktorantkę badań, a także tytułu dysertacji, trudno także uznać za satysfakcjonujący merytorycznie podrozdział poświęcony typologii zaburzeń mowy. Wrywkowo zaprezentowane w nim zostało zagadnienie kryteriów klasyfikacji wad wymowy przyjętych przez poszczególnych badaczy, np. Leona Kaczmarka czy Stanisława Grabiasa, zbyt powierzchownie potraktowane zostały kwestie terminologiczne i definicyjne, zwłaszcza w odniesieniu do dyslalii i dysglosji. W rozdziale pojawiają się też nieścisłości, pominięcia, np. nawiązując do klasyfikacji Kaczmarka, Doktorantka pisze: „W ujęciu autora dyslalia może być jednoraka oraz wieloraka, co wskazuje tylko na liczbę wadliwych realizacji fonemów, a nie na przyczynę ich powstania” (s. 29), nie wspominając przy tym o innych wyróżnianych przez Kaczmarka typach dyslalii, wyodrębnianych także ze względu na ich uwarunkowania (np. dyslalia audiogenna, mechaniczna). Niejasne jest kończące ten podrozdział stwierdzenie: „Z punktu widzenia praktyki logopedycznej istotne jest, aby poznać etiologię zaobserwowanych zaburzeń. Zatem dyslalię można uznać za objaw nieprawidłowości artykulacyjnych u osób, u których nie obserwuje się zaburzeń innych podsystemów języka” (s. 31) – trudno jest uznać końcowe zdanie jako wynikające z treści pierwszego, ponadto w omawianym podrozdziale Doktorantka nie przedstawiła wyводу, który pozwoliłby czytelnikowi przyjąć jego zasadność. Klarownie natomiast zaprezentowane zostały informacje na temat metod badania

artykulacji – kompetentnie jest wyjaśniona i uzasadniona rola wnikliwej oceny warunków anatomiczno-czynnościowych pacjenta oraz wielozmysłowej (słuchowej, wzrokowej, dotykowej) oceny w logopedycznym badaniu wymowy. I ostatnia już uwaga dotycząca rozdziału pierwszego: w związku ze wskazaniem w tytule rozprawy zaburzeń oddychania i połykania jako przyczyn analizowanych zaburzeń mowy, osobny podrozdział należałoby poświęcić nie tylko, tak jak uczyniła to p. mgr I. Malicka, przeglądowi badań dotyczących dysfunkcji mowy w przypadku zaburzeń oddychania, ale również przeglądowi takowych badań w przypadku zaburzeń połykania (krótkie nawiązanie do nich odnajdujemy jedynie w rozdz. 1.6.2. *Dysfunkcje połykania*).

Rozdział drugi, zatytułowany *Metodologiczne podstawy badań*, rozpoczyna Doktorantka od zwięzłego zaprezentowania celów badań. Cele teoretyczne, które oceniam jako konkretne, jasne i realne, obejmowały poznanie częstości występowania nienormatywnych realizacji fonemów spółgłoskowych w badanej grupie oraz sposobów ich realizacji ze względu na lokację, modalność, rezonansowość oraz sonantyczność, a także odkrycie zależności pomiędzy nienormatywnymi realizacjami fonemów a warunkami anatomiczno-czynnościowymi i wiekiem dziecka. Pierwszy z celów praktycznych, określony jako „Dopełnienie podstaw do logopedycznej diagnozy osób z dysfunkcją oddychania i połykania oraz zaburzeniami realizacji fonemów” (s. 38), jest dla mnie mało zrozumiały – niejasne jest, czy chodzi o diagnozę badanej grupy, czy też o diagnozę logopedyczną w ogóle. Drugi cel praktyczny, dotyczący usprawniania czynności prymarnych badanych osób oraz upowszechniania w środowisku logopedycznym wiedzy wygenerowanej na podstawie przeprowadzonych badań, określony zostały właściwie.

W rozdziale 2. przedstawione są także poprawnie wyznaczone przez Doktorantkę problemy badawcze (1 główny i 8 szczegółowych) oraz odpowiadające im, niekiedy niezbyt precyzyjnie sformułowane, hipotezy. Głównemu problemowi badawczemu, ujętemu w formie pytania: „Czy zachodzą zależności (a jeśli tak, to jakie) pomiędzy dysfunkcją oddychania i połykania u dzieci w wieku od 3,5 r.ż. do 8,11 r.ż. a jakością realizacji fonemów spółgłoskowych języka polskiego pod względem miejsca artykulacji?” odpowiada następująca hipoteza: „dysfunkcja oddychania i połykania u dzieci w wieku przedszkolnym oraz wczesnoszkolnym ma związek z jakością realizacji fonemów spółgłoskowych języka polskiego pod względem miejsca artykulacji” (s. 38). Szczegółowe problemy i hipotezy badawcze dotyczą częstości występowania anatomicznych i czynnościowych

nieprawidłowości oraz wadliwych realizacji fonemów, a także statystycznie istotnych zależności między zmiennymi; za zmienne niezależne Doktorantka uznała „warunki anatomiczne jamy ustnej, stan zdrowia pacjenta, słuch oraz percepcję słuchową, czynności prymarne, jak również sprawność narządów mowy”, a za zmienne zależne „realizację polskich fonemów spółgłoskowych ze względu na lokację, modalność, sonantyczność oraz rezonansowość” (s. 42). Zastrzeżenia budzi sformułowanie hipotez odpowiadających problemom badawczym nr 3, 4, 7 i 8, które dotyczą częstości występowania określonych zjawisk – w hipotezach nie oszacowano danej częstości.

Jako ograniczenia zaplanowanej procedury badawczej Doktorantka wskazała: 1) brak specjalistycznych/instrumentalnych badań dotyczących zgryzu, ruchomości stawu skroniowo-żuchwowego, gryzienia, żucia oraz połykania, 2) brak dokładnej analizy zaburzeń percepcji słuchowej, 3) specyficzny dobór grupy. Objasnienie ostatniego z wymienionych ograniczeń: „Wyniki badań nie odzwierciedlają warunków anatomiczno-czynnościowych i sposobu realizacji polskich fonemów dla całej populacji dzieci w wieku przedszkolnymi i wczesnoszkolnym” (s. 42), wydaje się mało przekonujące – dobór badanej grupy, w świetle wyznaczonych celów badań, jest jak najbardziej prawidłowy; jeśli zaś Doktorantka chciałaby odnosić wyniki badań tej grupy dzieci do wskaźników populacyjnych, należałoby uwzględnić w procedurze badawczej grupę kontrolną. Leczenie ortodontyczne, terapia logopedyczna i okresowe niedosłuchy, wskazane w pracy jako zmienne zakłócające, faktycznie można za takie uznać, natomiast „subiektywnych danych” (s. 43) uzyskanych za pośrednictwem wywiadu czy obserwacji za czynnik zakłócający raczej bym nie uznała; podążając takim tropem (subiektywizmu w ocenie), można byłoby zakwestionować także przyjęte przez p. mgr Malicką metody oceny realizacji fonemów (tego oczywiście nie czynię).

W charakterystyce badanej grupy, opisie zasad włączania do grupy/wykluczania z badań brakuje pewnych informacji. Należałoby określić sposób doboru do grupy (losowy/celowy), przedstawić dane dotyczące płci badanych osób, liczebności podgrup, średniej wieku w grupie i w podgrupach (wyodrębnionych ze względu na wiek), wszystkich zaburzeń mowy/komunikacji językowej wykluczających z badań, zgody na przeprowadzenie badań. Opis procedury diagnostycznej jest, zasadniczo, poprawny; dla dopełnienia tego opisu warto byłoby podać informacje dotyczące czasu trwania jednostkowego badania, materiału językowego wykorzystanego w próbach nazywania obrazków w ocenie realizacji fonemów. Opis zastosowanych w analizie metod statystycznych uznaję za wyczerpujący. Na uwagę zasługuje kwestia stosunkowo dużej liczebności badanej grupy; liczba badanych osób (89)

pozwoili na przeprowadzenie analiz statystycznych, które stanowią podstawę do formułowania sądów istotnych dla nauki.

Najobszerniejszym rozdziałem pracy jest rozdział 3. *Wyniki badań własnych*, w którym Doktorantka prezentuje kolejno dane dotyczące:

- warunków anatomiczno-czynnościowych badanych dzieci (w badanej grupie i podgrupach), z uwzględnieniem częstości występowania wad anatomicznych jamy ustnej (ankyloglosji, wad zgryzu, wysokiego podniebienia) i zaburzeń przebiegu czynności prymarnych (m.in. toru oddychania, wzorca połykania, parafunkcji);

- przyczyn zaburzeń toru oddechowego i stanu słuchu fizjologicznego oraz percepcji słuchowej w badanej grupie i w podgrupach;

- współwystępowania wybranych cech anatomicznych oraz nieprawidłowego wzorca połykania z dysfunkcją oddychania podczas snu;

- częstości występowania nienormalnych realizacji poszczególnych fonemów/grup fonemów spółgłoskowych ze względu na lokację i/lub modalność w badanej grupie i w podgrupach;

- nienormalnych cech fonetycznych w realizacjach fonemów /p/, /f/, /s/, /ʃ/, /t/, /ʃ/, /ś/, /k/, /ŋ/ – częstości ich występowania w badanej grupie i w podgrupach oraz współwystępowania z wadami anatomicznymi i dysfunkcjami czynności prymarnych, a także ryzyka występowania nienormalnych realizacji danych fonemów w przypadku danej wady lub dysfunkcji;

- częstości występowania dyssonantyczności i dysrezonansowości w badanej grupie i w podgrupach.

Przedstawiona przez Doktorantkę analiza jest – zarówno w aspekcie ilościowym, jak i jakościowym – wnikliwa, rzetelna, odwołująca się do udokumentowanych danych, zobrazowana na licznych wykresach, ponadto zilustrowana (na fotografiach) przykładami nieprawidłowości anatomicznych. W opisie sposobu gromadzenia danych empirycznych i ich interpretacji ujawnia się profesjonalizm p. mgr I. Malickiej jako logopedy, jej doświadczenie w diagnozowaniu pacjentów z dyslalią. W prezentowanych w dysertacji analizach, w objaśnianiu wykazywanych za pomocą metod statystycznych zależności między ukazywanymi zjawiskami, ujawnia się solidny warsztat badawczy i dociekliwość naukowa Doktorantki. Pewne niedociągnięcia, które można wskazać w rozdziale trzecim, to:

- w rozdziałach 3.5. *Występowanie nienormalnych realizacji poszczególnych fonemów/grup fonemów spółgłoskowych ze względu na lokację i/lub modalność w badanej populacji oraz z podziałem na grupy I-III* oraz 3.6. *Nienormalne cechy fonetyczne w realizacjach poszczególnych fonemów/grup fonemów spółgłoskowych a warunki anatomiczne oraz przebieg czynności prymarnych* brak odniesień do zjawisk, które określane są przez badaczy zajmujących się problematyką akwizycji języka jako rozwojowe w toku opanowywania przez dzieci systemu fonetyczno-fonologicznego polszczyzny (np. zastępowanie głoski [r] prawidłowo artykułowaną głoską [l] lub głoski [ʃ] prawidłowo artykułowaną głoską [s] w wymowie dzieci 4-letnich) – nie znalazłam w pracy informacji, czy w badanej grupie tego typu zjawiska występowały, a jeśli tak, to w jaki sposób były oceniane (jako normalne czy nienormalne realizacje danego fonemu);

- brak podrozdziału poświęconego realizacji fonemu /j/;

- brak prezentacji kryteriów, na których podstawie dane fonemy zostały uznane za reprezentatywne dla określonej grupy fonemów;

- nieadekwatny tytuł rozdziału 3.6. *Nienormalne cechy fonetyczne w realizacjach poszczególnych fonemów/grup fonemów spółgłoskowych a warunki anatomiczne oraz przebieg czynności prymarnych* – przedstawione analizy dotyczą realizacji wspomnianych fonemów reprezentatywnych, a nie grup fonemów; analogiczna uwaga dotyczy rozdziału 3.7.;

- stosowanie w rozdziałach 3.5. i 3.6. sformułowania „częstość występowania nienormalnych realizacji fonemów” w odniesieniu do odsetka dzieci, u których takie nienormalne realizacje występowały, np. „Wykres 19. Częstość występowania nienormalnych realizacji poszczególnych fonemów/grup fonemów ze względu na lokację w badanej populacji (n=89)”, „Dla fonemu /ʃ/ zanotowano 75% nieprawidłowych realizacji” (s. 69);

- sprzeczne informacje w tytułach tabel/wykresów i zawartych w nich danych, np. w tytule tabeli 10: „Częstość występowania normalnych i nienormalnych realizacji fonemów dwuwargowych /p, b, m/ w zależności od długości wędzidełka języka w badanej populacji”, a w tabeli: „Normalne i nienormalne realizacje fonemu /p/” (s.77);

- brak konsekwencji w zapisie fonemów (obok zapisu fonetycznego zapis ortograficzny, np. wykres 20, 51, karta badania logopedycznego str.228);

- prawdopodobnie błędne określanie różnicy między wynikami jako procentowej, np. „Można również odnotować 15% różnicy w występowaniu parafunkcji między

najmłodszą a najstarszą grupą” – zapewne chodzi o różnicę 15 punktów procentowych, a nie 15%;

- brak pewnych informacji, np. „wysokie kładzenie dziecka do snu występuje dwukrotnie częściej w grupie dzieci w średnim wieku, niż w młodszej (tabela nr 0)” – w pracy nie ma takiej tabeli.

W rozdziale 4. *Podsumowanie wyników badań i wnioski* Doktorantka, odwołując się do wyników przeprowadzonych badań, odniosła się do sformułowanych wcześniej problemów badawczych, dokonała charakterystyki badanych grup wiekowych w analizowanych aspektach, w sposób klarowny zaprezentowała wnioski dotyczące szczegółowych i bardziej ogólnych kwestii rozważanych na gruncie patofonetyki.

Przemyślenia dotyczące praktyki logopedycznej, którymi Autorka dysertacji zechciała podzielić się z czytelnikami w rozdziale 5. *W kierunku budowania kompleksowej opieki logopedycznej dzieci z dysfunkcją oddychania oraz połykania*, koncentrują się na istotnej w logopedii problematyce postępowania diagnostyczno-terapeutycznego uwzględniającego patomechanizmy zaburzeń artykulacji i holistyczne podejście do każdego pacjenta.

Z recenzenckiego obowiązku zwracam uwagę na potrzebę poprawienia błędów i usterek (m.in. językowych, literowych, interpunkcyjnych), które pojawiają się w pracy, oraz usunięcia niekonsekwencji i braków w zapisach bibliograficznych.

Mam nadzieję, że sformułowane w recenzji uwagi i zastrzeżenia okażą się przydatne w opracowaniu tekstu do druku, uważam bowiem, iż recenzowana dysertacja, ze względu na wartości naukowe i walory praktyczne, powinna zostać opublikowana.

KONKLUZJA

W podsumowaniu oceny rozprawy doktorskiej mgr Izabeli Malickiej chciałabym podkreślić, że Doktorantka zrealizowała założone w prezentowanych badaniach cele, uzyskała interesujące merytorycznie rezultaty, które wypełniają jedną z luk w obszarze patofonetyki języka polskiego – przyczyniają się do budowania wiedzy na temat uwarunkowań nieprawidłowej artykulacji u dzieci. Sądzę, że przedstawiona dysertacja stanowi wartościowy wkład Doktorantki w nowoczesne polskie badania logopedyczne.

Stwierdzam, że rozprawa doktorska mgr Izabeli Malickiej pt. „Dysfunkcje oddychania i połykania jako przyczyny zaburzeń mowy dzieci w wieku przedszkolnym oraz wczesnoszkolnym”, przygotowana na Wydziale Filologicznym Uniwersytetu Śląskiego pod opieką naukową dr hab. prof. UŚ Danuty Pluty-Wojciechowskiej, spełnia warunki określone w art. 13.1. ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym – stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego i wykazuje ogólną wiedzę teoretyczną Kandydatki w dyscyplinie naukowej: językoznawstwo oraz umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej.

Urszula Mirecka

Lublin, 14.12.2018 r.